

CEVZAKİ

(الجوزقي)

Ebû Bekr Muhammed
b. Abdillâh b. Muhammed
eş-Şeybânî el-Horasânî
(ö. 388/998)

Muhaddis.

306'da (918) Nişâbur'a bağlı Cevzak köyünde doğdu. Dayısı muhaddis Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Müzekkî ile birlikte Mekke, Bağdat, Hemedan, Serahs ve Rey gibi şehirlere ilim tahsili için yolculuklar yaptı. Degûlî, İbn Adî, İbnü's-Şarkî gibi muhaddislerden ders aldı. Bu seyahatleri sırasında ayrıca muhaddis ve mutasavvıf Ebû Saîd İbnü'l-Arâbî ile dil âlimi İsmâil es-Saffâr'dan faydalandı. Hâkim en-Nisâbü'rî ve Ebû't-Tayyib et-Taberî gibi âlimler de kendisinden rivayette bulundular. Değerli eserler yazmış olmasına rağmen Cevzakî hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun, "Hadis öğrenmek için 100.000 dirhem harcadım, fakat onunla bir dirhem kazanmadım" dediği nakledilmektedir. Cevzakî 20 Şevval 388'de (15 Ekim 998) Nişâbur'da vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Cem^c beyne's-Şahîhayn. Kitâbü's-Şahîh mine'l-ahbâr* adıyla da anılan eser, Buhârî ile Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'lerindeki hadisleri bir araya toplamak amacıyla yapılan çalışmaların ilki olarak bilinmektedir. Bir nüshası Rabat'ta Evkaf Kütüphanesi'nde (nr. 118) bulunmaktadır. Diğer bir nüshası da Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'dedir (nr. 20.075 b). 2. *el-Müsne-dü's-şahîh^c 'alâ Kitâbi Müslim*. Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'i üzerinde yapılan *müstahrec** çalışmalarından biri olan eserin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. Kâtib Çelebi, bu eserin Ebû Avâne el-İsferâyînî tarafından ihtisar edildiğini söylemektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1685). 3. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. Hem kendilerinin hem de babalarının veya aynı zamanda dedelerinin ismi, lakabı ve nisbesi yazılış ve okunuş bakımından aynı olan şahıslara dair oldukça hacimli meşhur bir eserdir. Müellifin aynı konuda daha az hacimli bir başka eseri de bulunduğu kaydedilmektedir. Her iki çalışmanın da günümüze geldiği bilinmemekle beraber bu eserin Hatîb el-Bağdâdî'nin aynı adlı eserine kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Kâtib

Çelebi'nin bu eseri *el-Müttefik fi fû-rû'i'l-Hanefiyye* adıyla zikretmesi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1585) bir hata eseri olmalıdır.

Cevzakî'nin bunlardan başka Şâfiî'nin *er-Risâle*'sini şerhettiği, ayrıca *el-Erba'ûn* adlı bir eser yazdığı kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 309; Zehebî, *A^c lâ-mü'n-nübelâ^c*, XVI, 493-495; a.mlf., *Tezkire-tü'l-huffâz*, III, 1013-1014; Sübkî, *Tabakât*, III, 184; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 365-366; Yâkût, *Mu^ccemü'l-büldân*, II, 169; Safedî, *el-Vâfî*, III, 316; İsnevî, *Tabakâtü's-Sâfi^c iyye*, I, 353-354; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), IV, 199; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 401; *Keşfü'z-zunûn*, I, 53, 557, 599, 873; II, 1585, 1685; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 56; *Tecrid Tercemesi*, I, 262; Sezgin, *GAS*, I, 211; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 27, 102, 115; Kehhâle, *Mu^ccemü'l-mü'ellifîn*, X, 240; Ziriklî, *el-A^c lâm* (Fethullah), VI, 226.

İSMÂİL L. ÇAKAN

CEVZEHER

(الجوزهر)

Klasik İslâm kaynaklarında
ayın yörüngesiyle
tutulma düzlemi ara kesitini belirten
astronomi terimi.

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farsça *gevzeher* kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan Cevzeherin aslı Hârizmî'ye göre Farsça *kûz* (aslî kûj) ile çarhrden oluşan ve "ceviz şeklinde" (yuvarlak, kavslı, kambur) anlamına gelen *kûzçihr* (gavzçihr) kelimesidir. Hârizmî, kelimenin aslının "küre şeklinde" anlamına gelen *güvçihr* olduğu görüşünü zayıf bulmaktadır (*Mefâtihu'l-^culûm*, s. 128). Cevzeherin Zend dilinde (eski Farsça) "boğa tohumu" anlamını taşıyan *gao-cithradan* (Pehlevîce'de goçihr, bugünkü Farsça'da gevzeher) gelmiş olduğu daha kuvvetli bir ihtimal olarak kabul edilmektedir; nitekim bu terim Avesta'da ayın bir sıfatı olarak geçmektedir (*EI²* [İng.], I, 502).

İslâm astronomi ve astroloji literatüründe cevzeher, ayın yörüngesiyle tutulma düzlemi (dâiretü'l-husûf) ara kesitini ifade eden teknik bir terimdir. Ay dünya çevresindeki yörüngede dolanırken tutulma düzlemini kestiği çap karştı iki noktaya "iki düğüm" (el-ukdeteyn) denir. Ayın tutulma düzlemine çıktığı noktaya "çıkma düğümü" veya "baş" (re'sü'l-cev-

zeher = yılanın başı), tutulma düzleminin altına geçtiği noktaya "inme düğümü" veya "kuyruk" (zenebü'l-cevzeher = yılanın kuyruğu) ve her ikisine birden de "el-cevzehrânî" denilmektedir. Ayrıca İslâm astronomi literatüründe yukarıda tarif edilen noktalara, cevzeher yerine "ejderha" anlamına gelen *et-tinnîn* terimi kullanılarak "re'sü't-tinnîn" (ejderhanın başı) ve "zenebü't-tinnîn" (ejderhanın kuyruğu) adları da verilmiştir.

Güneş ve yer tutulma düzlemini tamamladıkları için ay ve güneş tutulmaları, ayın çıkma ve inme düğüm noktaları yakınında bulunduğu zaman gerçekleşir. Çünkü bu durumlarda her üç gök cismi aynı doğrultuda sıralanırlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 202, 510; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-^culûm*, Kahire 1342, s. 128; W. Hartner, "The Pseudoplanetary Nodes of the Moon's Orbit in Hindu and Islamic Iconographies", *AI*, V/2 (1938), s. 113-154; a.mlf., "Djawzahar", *EI²* (İng.), II, 501-502; E. Kühnel, "Drachenportable", *Zeitschrift für Kunstwissenschaft*, IV-1/2, Berlin 1950; *TA*, X, 275; H. Suter, "Cevzeher", *IA*, III, 127-128; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 153.

MUAMMER DİZER

CEYB-i HÜMÂYUN

(جيب همايون)

Osmanlılar'da doğrudan padişahın şahsî kullanımına ayrılan para ve buradan yapılan harcamaları ifade eden bir tabir.

Kaynaklarda "ceyb-i hümâyun akçesi, cep akçesi, ceyb-i hümâyun harçlığı, aylık-ı ceyb-i hümâyun, ceyb-i hümâyun dairesi" gibi değişik şekillerde geçmekte olup padişaha ait gelirleri ve bunlardan yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Osmanlılar'da devlet gelirlerinin tamamı padişaha ait olmakla birlikte bunun bir kısmı *dirlik** olarak dağıtılmış ve artan kısmı da hâss-ı hümâyun hâsılı olarak devlet hazinesine aktarılmıştır. Bu gelirlerden, kullanımı sadrazam ve defterdara bırakılan ve devletin harcamalarına ayrılan meblağlar, sarayın dış bahçesindeki dış hazinede saklanırdı. Dış hazinenin bazı gelir kaynakları ise sarayın iç bahçesinde bulunan ve bundan dolayı iç hazine diye anılan hazineye aktarılır ve bu meblağların sarfı padişahın iradesine bırakılırdı. Padişah bunların bir bölümünü bugün amme masrafları denen harcamalara tahsis ede-